

Επιτάφιο επίγραμμα από το βασίλειο των αρχαίων Χύτρων (κατεχόμενη περιοχή Κυθρέας), για την πρόωρα χαμένη Σωσιπάτρα ή Σωστράτη, 2ος-1ος αι. π.Χ. (Κυπριακό Μουσείο, IG 211).

Η τέχνη του λόγου στην αρχαία Κύπρο

Φθάνοντας στην Κύπρο οι Αχαιοί, μαζί με τους μύθους και τις παραδόσεις τους, τη γλώσσα και τη θρησκεία τους, έφεραν τη μουσική και την ποίησή τους. Η επιμειξία με τον αυτόχθονα πληθυσμό, η πιο άμεση επαφή με τους ανατολικούς λαούς, η μύηση στη λατρεία της Αφροδίτης και άλλοι επιμέρους παράγοντες διεύρυναν τους ορίζοντές τους και άνοιξαν νέους δρόμους έκφρασης.

Όπως συμβαίνει και με τις άλλες ελληνικές περιοχές, δεν έχουμε ασφαλείς μαρτυρίες για την πνευματική δημιουργία των λεγόμενων «σκοτεινών αιώνων», όταν ο μύθος διαμορφωνόταν σταδιακά και κατά πάσαν πιθανότητα διαδιδόταν κυρίως με τη μορφή του ηρωικού έπους. Οι αρχαιολογικές ενδείξεις και οι γραπτές μαρτυρίες οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ήδη από τον 8ο αι. π.Χ. η επική ποίηση άκμαζε στην Κύπρο, όπου μαρτυρούνται και ποιητικοί διαγωνισμοί, ενώ οι αναφορές στον *ῥδικῶς ἀμιλλώμενον τῷ Ἀπόλλωνι... μουσικῆς τεχνίτην, ἱερέα τῆς Ἀφροδίτης και χρησμολόγον Κινύρα*, για τον οποίο αντηχούν *οἱ ὕμνοι τῶν Κυπρίων*, μπορούν να βεβαιώσουν ότι το τραγούδι έχει μακρόχρονη ιστορία στην Κύπρο.

Τα *Κύπρια ἔπη*, που διηγούνταν «τα προ της Ιλιάδος» γεγονότα του Τρωικού μύθου και ενέπνευσαν πάμπολλους καλλιτέχνες (ανάμεσά τους και Αττικούς δραματουργούς), αποδίδονταν εύλογα στο Στασινό τον Κύπριο, ενώ ο χρησμολόγος Εὐκλος φέρεται να προφητεύει την εκστρατεία των βαρβάρων εναντίον της Ελλάδος και συνθέτει στίχους ωραιότατους για τη γέννηση μεγάλου ποιητή (του Ομήρου κατά την κρατούσα άποψη) στην κατεχόμενη σήμερα Σαλαμίνα:

Καὶ τότε ἐν εἰναλίῃ Κύπρῳ μέγας ἔσσει ἁοιδός,

ὃν τε Θεμιστῶ τέξει ἐπ' ἀγροῦ διὰ γυναικῶν

νόσφι πολυκτεάνοιο πολύκλειτον Σαλαμίνος.

Κύπρον δὲ προλιπὼν διερός θ' ὑπὸ κύμασιν ἄρθεις

Ἑλλάδος εὐρυχόρου μῦθος κακὰ πρότος αἰέσας

ἔσσειται ἀθάνατος καὶ ἀγήραος ἥματα πάντα.

Στη Σαλαμίνα του Τελαμώνιου Τεύκρου φαίνεται να έχει συντεθεί και να τραγουδιέται, μαζί με άλλους, και ο λυρικότατος *Όμηρικός Ύμνος στην Αφροδίτη*:

Κυπρογενὴ Κυθέρειαν αἰέσομαι, ἢ τε βροτοῖσι

μείλιχα δῶρα δίδωσιν, ἐφ' ἱμερτῷ δὲ προσῶπῳ

αἰεὶ μειδιάει καὶ ἐφ' ἱμερτὸν θέει ἄνθος.

Χαίρε θεὰ Σαλαμίνος εὐκτιμένης μεδέουσα

εἰναλῆς τε Κύπρου· δὸς δ' ἱμερόεσσαν αἰοιδήν.

αὐτὰρ ἐγὼ καὶ σείο καὶ ἄλλης μνήσομ' αἰοιδῆς.

[Την Κυπρογέννητη Κυθέρεια θα υμνήσω, που στους θνητούς / ευπρόσδεκτα προσφέρει δῶρα, και με το ποθητό της πρόσωπο / πάντα μειδιά και με λουλουδι ποθητό ομοιάζει. / Χαίρε θεά που την καλοχτισμένη Σαλαμίνα γνοιάζεσαι / και την Κύπρο τη θαλασσόβρεχτη· δος μου τραγούδι ποθοτρόφο. / Κι εγώ και σε και άλλο μου θα θυμηθῶ τραγούδι.]

Την πλούσια σε καρπούς αρχαϊκή επική περίοδο διαδέχεται μια περίοδος «σκοτεινή»

Επιτύμβιο επίγραμμα για το μικρό Ασβόλιο
(Κυπριακό Μουσείο, IG 2). Σόλοι.
2ος-3ος αι. μ.Χ.

από άποψη πνευματικής παραγωγής, που ταυτίζεται με τους χρόνους της αιγυπτιακής και μεγάλο μέρος της περσικής κυριαρχίας. Από την εποχή όμως του βασιλιά της Σαλαμίνας Ευαγόρα Α' (411-374 π.Χ.) μπαίνουν και πάλι στέρεες βάσεις για αξιολογή πνευματική δημιουργία, που οικοδομούνται με τις στενές επαφές Κύπρου -Αθήνας και εκδηλώνονται κατά την Ελληνιστική εποχή με πλούσιους καρπούς σε όλους τους τομείς.

Τη λυρική ποίηση εκπροσωπούν ο Κλέων ο Κουριεύς *ὁ ἐλεγχοποιός* (πιθανός ποιητής των *Ἀργοναυτικῶν*, από τα οποία άντλησε ο Απολλώνιος ο Ρόδιος), ο ιαμβογράφος Ερμείας ο Κουριεύς, ο Καστορίων ο Σολεύς και άλλοι επώνυμοι και ανώνυμοι λυρικοί ποιητές. Η δραματική ποίηση γνωρίζει ιδιαίτερη άνθηση με τον κωμωδό-παρωδό-φλυαγογράφο Σώπατρο τον Πάφιο και άλλους –με τα θέατρα της κατεχόμενης και ελεύθερης Κύπρου ζωντανούς μάρτυρες. Ο πεζός λόγος καλλιεργείται σε όλα τα είδη του. Μυθογραφία και ιστορία, ρητορεία, φιλοσοφία και ιατρική αντιπροσωπεύονται από μια πλειάδα Κύπριων συγγραφέων, οι οποίοι υπερνικούν το φράγμα της απόστασης και γίνονται γνωστοί στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο, με πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα τον ιδρυτή της Στοάς Ζήνωνα τον Κιτιέα, που άσκησε και ασκεί ιδιαίτερη επίδραση στην παγκόσμια φιλοσοφία, και τον Απολλώνιο τον Κιτιέα.

Ιδιαίτερη σημασία για την ιστορία της αρχαίας κυπριακής γραμματείας εμφανίζουν οι επιγραφές που διέσωσε στοργικά η κυπριακή γη και έφερε στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη. Αρκετές από αυτές αποτελούν τεκμήρια μοναδικά, όχι μόνο για πρόσωπα και γεγονότα, για τις σχέσεις της Κύπρου με τις άλλες ελληνικές περιοχές κτλ., αλλά και για τη γλώσσα και τη λογοτεχνία της μεγαλονήσου. Οι έμμετρες επιγραφές που έχουν ανακαλυφθεί και δημοσιευθεί δεν είναι εντυπωσιακές σε αριθμό. Δεν λείπουν όμως ανάμε-

σά τους τα ποιητικά αριστουργήματα.

Έτσι, ο ανώνυμος επιγραματοποιός από την κατεχόμενη σήμερα Μόρφου, με πικρή ειρωνεία, σε ένα επίγραμμα του 5ου-4ου αι. π.Χ. στο κυπριακό συλλαβάριο (στη συλλογή Λοϊζίδη μέχρι το 1974, αγνοούμενο σήμερα), μας πληροφορεί λιτά: «Εδωδά εγώ κείμαι ο Χαϊτάς, ο γιος του Ποθεινίου, το γένος / Φοιβανιώτης· αφού μου βρήκα νύφη, άγαμος κατέβηκα / στον Άδη», ενώ τον 3ο αι. μ.Χ., σε επίγραμμα χαραγμένο πάνω στη μαρμάρινη σαρκοφάγο της εκκλησίας του Αγίου Μάμαντος, ο Αρτεμίδωρος τιμά δύο αγαπημένες του θηλυκές υπάρξεις και εύχεται να εναποτεθεί κλυτός, σαν πεθάνει, στην ίδια πετροσκάλιστη θήκη.

Σε ένα αξεπέραστο επίγραμμα, συνοδευόμενο από παράσταση εξαιρετική, της περιοχής των Γόλγων, της ίδιας περίπου εποχής, ακούμε για την ανθρώπινη μοίρα: «Χαίρετε. / Φάε, άρχοντα, και πιέ· λόγο μεγάλο ποτέ μην ξεστομίσεις. / Στους θεούς ανήκει τους αθάνατους όσα ακόρεστα ποθούν να τά 'χουν. / Γιατί ισχύς καμιά ανθρώπου σε θεό δεν είναι, μα έτυχε χέρι / θεού να κυβερνά τα πάντα, όσα στ' ανθρώπου είναι το νου. / Χαίρετε».

Από ένα ταφικό μνημείο των Σόλων μια ακρωτηριασμένη επιγραφή του τέλους του 4ου αι. π.Χ. φαίνεται να αναφέρεται στον ονομαστό βασιλιά της πόλης Πασικράτη: «Αυτόν π' ασκούσε στη ζωή την αρετή και τού 'τχαν παιδιά / λαμπρά, τον Πασικράτη, της γης των Σόλων βασιλιά, / ζώντας απ' όλους τους θνητούς περιούσιο κι όντας νεκρό / η γη τον κρύβει ετούτη, ξένη, σε τάφο γεραρό».

Σε ένα επίγραμμα αναθηματικό του 4ου-3ου αι. π.Χ. από την Κερύνεια ο άγνωστος αφιερωτής αναφέρεται στον Απολλώνα, ενώ το 2ο-3ο αι. μ.Χ. ο άγνωστος συμπολίτης του (σε ένα επίγραμμα αγνοούμενο από το 1974) απαθανατίζει σε δύο ελεγειακά δίστιχα άψογα τη μνήμη του πρόωρα χαμένου Χάρμου:

Ἐννέ' ἐγὼ ζήσας λυκαδάντων ἤματα
μούνων,
ἦλθον ὑποχθονίους ἀέλιον προλιπών,
ἐν δάκρυσιν γενέταν κ[αὶ μ]ατέρα καὶ
στοναχαῖσιν

λείψας· οὐνομα δὲ ψιλὸν ἐρεῖ τις ἔφυν.
<α>ία[ι], Χάρμε χρηστέ, χαῖρε.

[Ἐννιά ἐγὼ σαν ἐξῆσα χρονῶν ἡμέρες
μόνο / ἦλθα στον Κάτω Κόσμο πρόωρα ἀφή-
νοντας τον ἥλιο, / μέσα στα δάκρυα πατέρα,
μάννα καὶ μέσ' στους στεναγμούς / ἀφήνο-
ντας· καὶ το ὄνομα γυμνό θα λέει ποιός
ἡμουν. / Ωμέ, Χάρμε χρηστέ, χαῖρε.]

“Charming elegy” χαρακτηρίζει ο Α.Ρ. di
Cesnola – παραβάλλοντάς το με στίχους του
Milton – ένα εξάστιχο ἐπίγραμμα του 2ου αι.
π.Χ. ἀπὸ τῆ Σαλαμίνα γιὰ τον εικοσιτριάχρο-
νο Φιλέα:

Τὸ πρὶν ὃ σὺμ Μούσαις στέρξας δῖον ἦλθε
πρὸ μοίρας

ἀσκέπτους νεκύων εἰς θαλάμους Φιλέας,
τρισσὸν ἐπ' εἰκοστῶι πλήσας ἔτος· οἱ δὲ
ὀλέσαντες

ἐλπίδα τὰν μούναν γηραλέοι γενέται
μύρονται τὸν ἄνυμφον αἰεὶ γόνον· ἀλλὰ
τὸν ἄγνόν,

Φερσεφόνη, στείλαις χῶρον ἐς εὐσεβέων.

Απὸ τὴν ἴδια πόλιν, ὁ ἄγνωστος ποιητὴς
τοῦ 1ου-2ου αι. μ.Χ., σε ἐπίγραμμα χαραγμέ-
νο σε στήλη ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, που τὸ 1974
βρισκόταν στὸ Μουσεῖο Ἀμμοχώστου, προ-
βαίνει σε μιὰ μοναδική ἀποστροφὴ πρὸς τὴ
φύση καὶ καταλήγει στὴν ἀνάγκη μετριοφρο-
σύνης λόγω τῆς μηδαμινότητος τοῦ ἀνθρώ-
που, ἐνῶ στὰ περίφημα ψηφιδωτὰ τοῦ γυμνα-
σίου τῆς Σαλαμίνας (4ος-5ος αι. μ.Χ.) μνημο-
νεύονται εὐεργέτες τῆς πόλεως.

Στὸ βασίλειο τῶν ἀρχαίων Χύτρων τὸ 2ο-
1ο αι. π.Χ., ὁ ἄγνωστος ἐπιγραμματοποιὸς ἀ-
παθανατίζει τὴ νεαρή Σωσιπάτρα (ἢ Σωστρά-
τη), που ὁ πατέρας τῆς Γάμος ἀνατρέφει με
τις φροντίδες τῆς γλυκύτατης προσδοκῶντας
γι' αὐτὴ ἕναν καλὸ γάμο, μα αὐτὴ πεθαίνει ἀ-
γαμῇ, ἐνῶ στους Σόλους σε ἕνα ἐπιτύμβιο ἐ-
πίγραμμα πρὸς τιμὴν τῆς Εὐδοσίας, περὶ τὰ μέ-
σα τοῦ 3ου αι. μ.Χ., ὁ θάνατος ἀντιμετωπιζε-
ται ὡς διότου γλυκερὸν τέλος.

Εὐδοσίας τόδε σῆμα πέλει γλυκερὸν μετὰ

φένγος,

ἧς κλέος ἀθάνατον λάμπ<ε>τε σωφροσύ-
νης·

ἀλλ' ἐκρίθη διότου γλυκερὸν τέλος ἐν με-
ρόπεσσι

πᾶσιν· ὃ τοῦτο φυγεῖν οὐποτέ τις δύναται.

[Τῆς Εὐδοσίας τὸ μνήμα εἶν' ἐτούτο με τὸ
γλυκὸ τὸ φῶς, / που ἀθάνατη τῆς σωφροσύ-
νης τῆς ἡ φήμη λάμπει· / μα τῆς ζωῆς τέλος
γλυκὸ γιὰ τους θνητοὺς ἐκρίθη / ὅλους· αὐτὸ
ἀκριβῶς ποτέ κανεῖς δὲν ἡμπορεῖ νὰ τ' ἀπο-
φύγει.]

Στους Σόλους ἐπίσης, τὸ 2ο-3ο αι. μ.Χ., με
στίχους λυρικοῦς ἀπαθανατίζεται ἡ μνήμη
τοῦ μικροῦ Ασβόλιου (σε γλώσσα χαρακτη-
ριστικὴ τῆς ἐποχῆς):

[Οὐ] μὲν ἔδι σε καλ[εῖ]ν λυγρὰ σώματα,
κοίρανε Πλούτων,

νήπια πρὸς ζοφερὸν χῶρον ἀποφθιμένων
ἦρπασας ἐγ' μαζῶν ματέρος Ἀσβόλιον.

[Δὲν ἔπρεπε κορμιὰ ἀδύναμα νὰ παίρ-
νεις, ἀφέντη Πλούτων, / νήπια στὸ ζοφερό τὸ
χώρο τῶν ἀποθαμένων· / ἄρπαξες ἀπ' τὰ
βυζιά τῆς μάννας τὸν Ασβόλιο.]

Τὰ λίγα αὐτὰ παραδείγματα εἶναι, συν-
τοῖς ἄλλοις, ἀψευδεῖς μάρτυρες τῶν θησαυ-
ρῶν που κρύβουν οἱ κατεχόμενες περιοχές
τῆς Κύπρου, ἀπροσπέλαστες ἀπὸ τὸ 1974 γιὰ
τον ἐρευνητὴ καὶ υποκείμενες σε ἀνεξέλε-
γτες συλλήψεις καὶ καταστροφές. Συνολικά
κρινόμενα τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τῆς
ἀρχαίας κυπριακῆς γραμματείας εἶναι, με
ελάχιστες ἐξαιρέσεις, πενιχρά, καθὼς ἡ Κύ-
προς εἶναι γεωγραφικὰ ἀπομακρυσμένη ἀπὸ
τὸν ἐλλαδικὸ κορμό. Τὰ ονόματα ὅμως τῶν
συγγραφέων καὶ οἱ τίτλοι τῶν ἐργῶν τους
μαρτυροῦν μιὰν πλουσιότατη πνευματικὴ καὶ
ἐπιστημονικὴ παραγωγή. Καὶ τὸ σημαντικώ-
τερο: Ὅ,τι σώζεται ἀπὸ τὴν ἐντεχνὴ ἀρχαία
κυπριακὴ γραμματεία, σε ποιητικὸ ἢ σε πεζό
λόγο, εἶναι γραμμένο στὴν ἐλληνικὴ γλώσσα
καὶ ἐμφανίζει τὰ ἴδια γενικά καὶ εἰδικὰ χαρα-
κτηριστικά με τὴν ἀντίστοιχη πνευματικὴ πα-
ραγωγή κάθε ἄλλης ἐλληνικῆς γωνίας, τόσο
στὴ μορφὴ ὅσο καὶ στὸ περιεχόμενο, με
ἀποτελεσματὶ ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας κυπριακῆς
γραμματείας νὰ ταυτίζεται με τὴν ἱστορία τῆς
ἐλληνικῆς γραμματείας στὴν ἀρχαία Κύπρο.

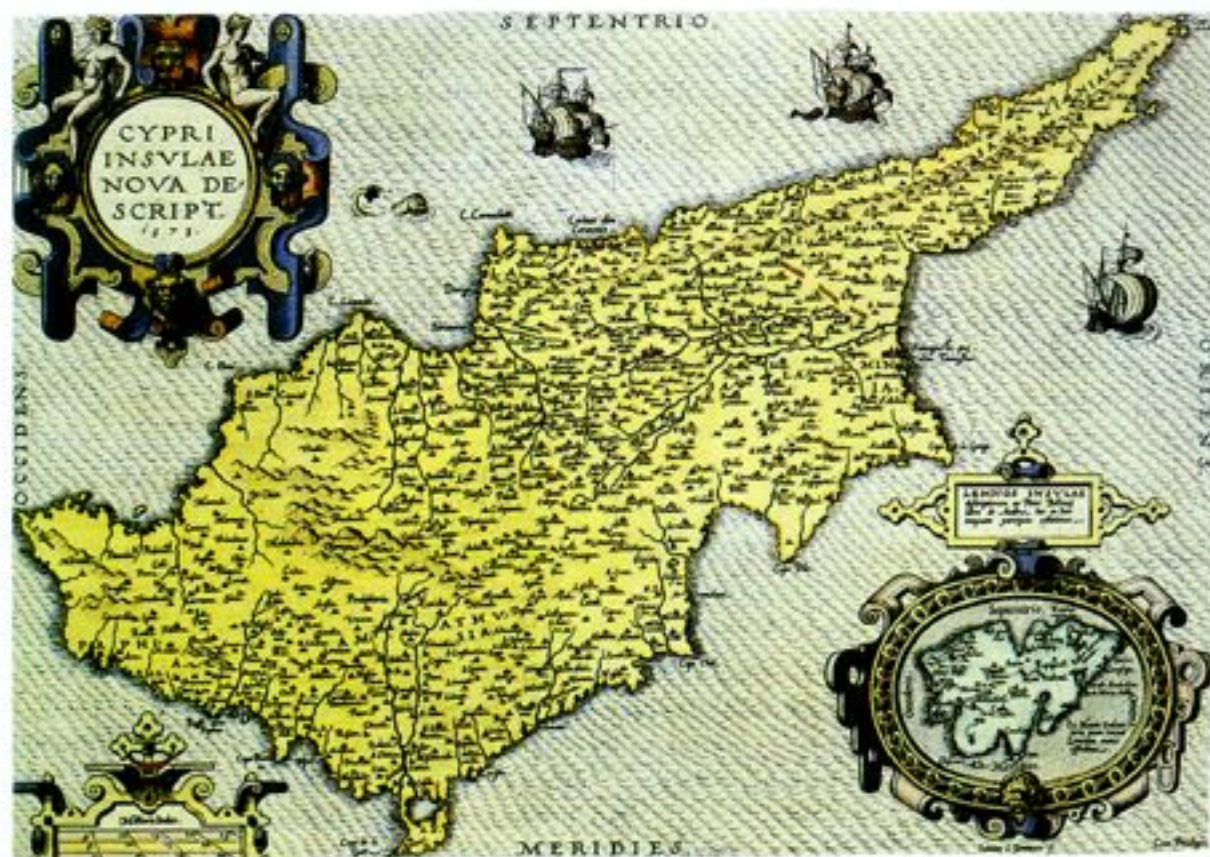
Ἀνδρέας Βοσκόξ

Ἀναπληρωτὴς Καθηγητὴς

Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Βυζαντινή και μεσαιωνική Κύπρος Πρόσωπο και χαρακτήρας

Δήμητρα Παπανικόλα Μπακιρτζή
Αρχαιολόγος

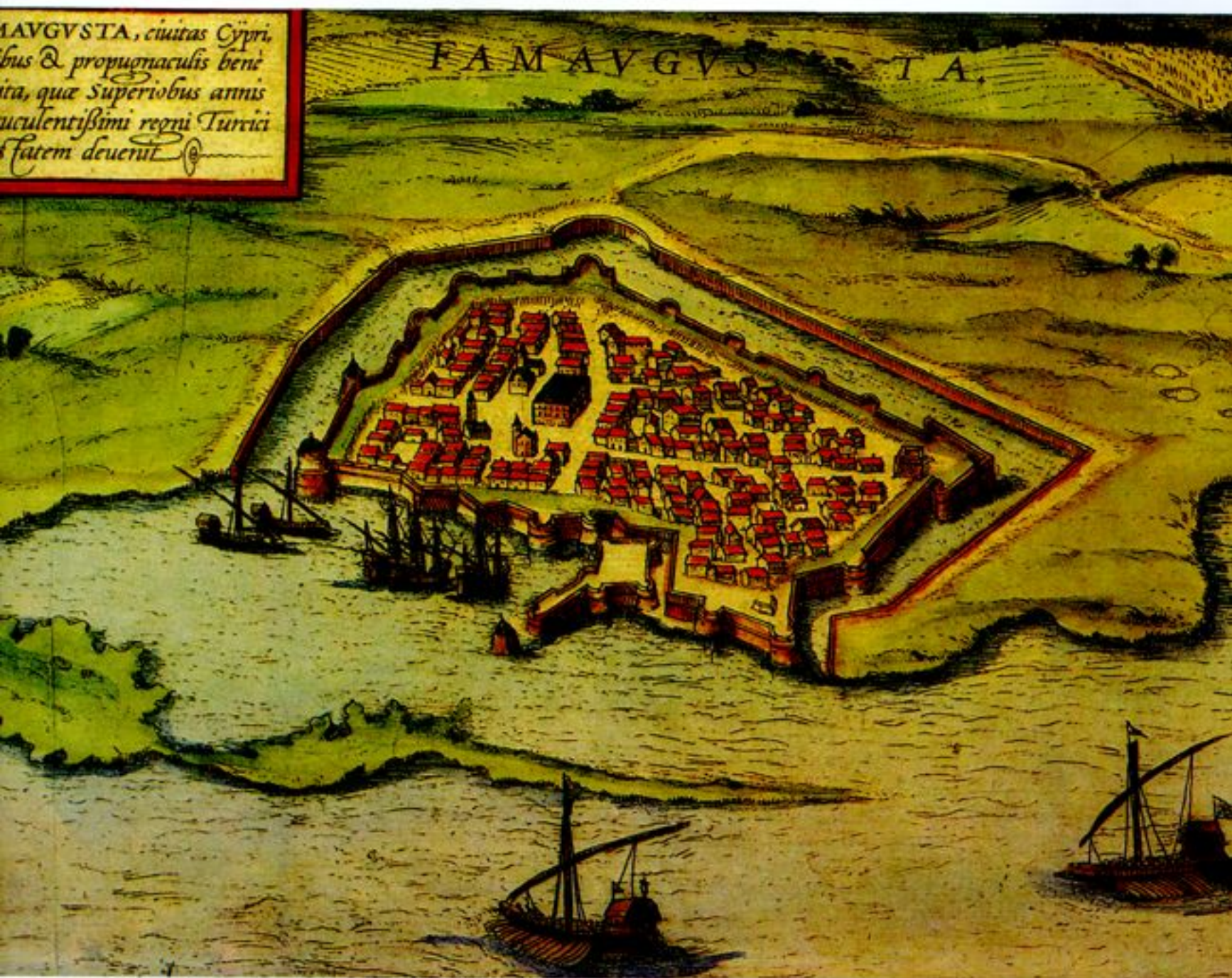
Χάρτης της Κύπρου, του Abraham Ortelius, Αμβέρσα 1573.

Ο άγιος Νεόφυτος.
Λεπτομέρεια τοιχογραφίας
από το ναό της Εγκλείστρας του Αγίου Νεοφύτου.

Άσπρο τρεχό. Νόμισμα από ήλεκτρο του Ισαακίου Κομνηνού (1184-1191).

Χάλκογραφία της Αμμοχώστου (από *Ciuitates Orbis Terrarum*, 1599).

Εγγάραιτη απεικόνιση γυναικείας μορφής σε μεσαιωνικό εφθαλωμένο αγγείο. Ανήκε στη συλλογή του Χριστάκη Λοϊζίδη στη Μόρφου. Μετά την τουρκική εισβολή αγνοείται η τύχη του, όπως και του μεγαλύτερου μέρους της συλλογής του.

Η Κύπρος, το μεγαλύτερο νησί της ανατολικής Μεσογείου, εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης, που στάθηκε πάντα η τύχη και η ατυχία της, υπήρξε ανά τους αιώνες σταυροδρόμι λαών και πολιτισμών ανάμεσα σε τρεις ηπείρους, την Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική.

Αποτελέσσε μέρος του βυζαντινού κόσμου όχι μόνο κατά την περίοδο που ανήκε διοικητικά στο βυζαντινό κράτος (330-1191) αλλά και μετά την κατάληψή της από τους σταυροφόρους το 1191 και τη δημιουργία του Μεσαιωνικού Βασιλείου της Κύπρου. Αποτέλεσε ακόμα μέρος του μεταβυζαντινού κόσμου, όταν μετά την κατάκτησή της από τους Οθωμανούς (1570-1571) ένωσε τη μοίρα και τις ελπίδες της με τον υπόλοιπο υπόδουλο ελληνισμό προσβλέποντας στην αλωθείσα Βασιλίδα των πόλεων.

Ο χριστιανισμός είχε διαδοθεί πολύ νωρίς στην Κύπρο από τον ίδιο τον απόστολο των Εθνών Παύλο και τον Κύπριο απόστολο Βαρνάβα. Ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου, όπως ο Τριμυθούντος Σπυρίδων, ο Κωνσταντίας Επιφάνιος και άλλοι, πρωτοστάτησαν στους αγώνες και τις συνόδους εναντίον των αιρέσεων, και η αγιοτόκος κυπριακή Εκκλησία, ύστερα από επίμονες ενέργειες, απέφυγε την υπαγωγή της στο πατριαρχείο Αντιοχείας. Το 488 αναγνωρίστηκε επίσημα από τον αυτοκράτορα Ζήνωνα Αυτοκέφαλη Αρχιεπισκοπή, σεβαστή σε όλο τον παλαιοχριστιανικό κόσμο, και προικίστηκε με ιδιαίτερα προνόμια: ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου να υπογράφει με κιννάβαρι, να φορεί πορφυρό αυτοκρατορικό μανδύα και να κρατεί αυτοκρατορικό σκήπτρο αντί της ποιμαντορικής ράβδου.

Στα μέσα του 7ου αιώνα, με την επέκταση των Αράβων, το νησί δέχεται το 648/9 την πρώτη αραβική επιδρομή υπό τον Μωαβία. Για τρεις περίπου αιώνες, από το 649 έως το 961, περισσότερες από είκοσι αραβικές επι-

δρομές κατέστρεψαν πόλεις, όπως τη Σαλαμίνα, τη Λάμπουσα, τους Σόλους, τάραξαν την ειρηνική ζωή του νησιού και ανέκοψαν την πρόοδό του. Οι Άραβες δεν πέτυχαν την κατοχή της Κύπρου, κατόρθωσαν ωστόσο ένα είδος συγκυριαρχίας (condominium) με την Κωνσταντινούπολη, έχοντας δικαίωμα στους φόρους του νησιού. Στην ταραγμένη αυτή περίοδο της επέκτασης των Αράβων στη Μέση Ανατολή πληροφορίες μιλούν για μια Κύπρο που υπήρξε καταφύγιο των χριστιανών από τη Συρία και την Παλαιστίνη και, επιπλέον, καταφύγιο των εικονοφίλων, μια και το νησί παρέμεινε μακριά από τα εικονομαχικά διατάγματα και πιστό στη λατρεία των εικόνων. Η οριστική απομάκρυνση των Αράβων από την Κύπρο το 965 από το Νικητή Χαλκούτζη, στρατηγό του Νικηφόρου Φωκά, ενσωμάτωσε και πάλι την Κύπρο στο βυζαντινό κράτος.

Τα χρόνια που θα ακολουθήσουν χαρακτηρίζονται από την έντονη παρουσία της Κωνσταντινούπολης, παρά τα αυτονομιστικά κινήματα που σημειώνονται εκ μέρους βυζαντινών αξιωματούχων· ο Θεόφιλος Ερωτικός το 1042 και ο Ραψομάτης το 1092, διεκδικώντας αυτονομία, παρέσυραν σε νέες περιπέτειες το νησί και αποδυνάμωσαν την άμυνά του, όταν στον περίγυρό του εμφανίζονται οι Σταυροφόροι.

Η μέριμνα και το ενδιαφέρον της Πρωτεύουσας είναι έκδηλα στην Κύπρο κατά τον 11ο και το 12ο αιώνα. Την εποχή αυτή κτίζονται κάστρα στον Πενταδάκτυλο και ιδρύονται μοναστήρια όπως του Κύκκου και του Μαχαιρά, που η ίδρυσή τους είναι συνδεδεμένη με αυτοκρατορικά ονόματα των Κομνηνών. Κτίζονται ακόμα και τοιχογραφούνται εκκλησίες με τη φροντίδα βυζαντινών αξιωματούχων, όπως του δούκα της Κύπρου Ευμάθιου Φιλοκάλη και του μαγίστρου Νικηφόρου. Τοιχογραφίες, όπως αυτές του παρεκκλησίου της Αγίας Τριάδας στο μοναστήρι του Αγίου Χρυσοστόμου στον Κουτσοβέντη (1110-1118)

Λεπτομέρεια του Επιτάφιου Θρήνου. Τοιχογραφία από το νεκρικό παρεκκλήσι της μονής Αγίου Χρυσοστόμου στον Κουτσοβέντη. Αρχές 12ου αι.

και της Παναγίας της Ασίνου (1105/6), ακολουθούν και ταυτόχρονα αντιπροσωπεύουν τα καλλιτεχνικά ρεύματα της εποχής, ενώ ζωγραφική, όπως αυτή της Εγκλείστρας του Αγίου Νεοφύτου στην Πάφο (1183) και της Παναγίας του Άρακος (1192), που σχετίζονται με το ζωγράφο Θεόδωρο Αψευδή, μαρτυρούν άμεση σχέση με την Κωνσταντινούπολη. Ταυτόχρονα, αξιόλογοι ιεράρχες, όπως ο Νικόλαος Μουζάλων, καταλαμβάνουν τον αρχιεπισκοπικό θρόνο της κυπριακής Εκκλησίας και μια ζωντανή πνευματική κίνηση σημειώνεται στην Πάφο γύρω από τον άγιο, συγγραφέα και ιστορικό Νεόφυτο τον Έγκλειστο, την πιο ενδιαφέρουσα ίσως μορφή της υστεροβυζαντινής Κύπρου.

Και ενώ στο τέλος του 12ου αιώνα η Κύπρος ζει μαζί με την υπόλοιπη αυτοκρατορία την καλλιτεχνική άνθηση της εποχής των τελευταίων Κομνηνών, δοκιμάζεται ταυτόχρονα από μια νέα αποστασία, αυτή τη φορά εκ μέρους του Ισαακίου δούκα Κομνηνού. Γόνος της αυτοκρατορικής οικογένειας, φύση τυχοδιωκτική και ατίθαση, *ὀργιλώτατος τῶν*

ἀνθρώπων και *κακοεργὸς ὡς οὐπὼ τις ἕτερος*, όπως χαρακτηρίζεται από το βυζαντινό ιστορικό Νικήτα Χωνιάτη, ο Ισαάκιος κατέφυγε στη νήσο από την Κιλικία και αυτοανακηρύχθηκε το 1184 «Δεσπότης» της Κύπρου.

Τα γεγονότα των ζοφερών χρόνων της διακυβέρνησης του Ισαακίου (1183-1191) και η φορτισμένη ατμόσφαιρα του τέλους του 12ου αιώνα καταγράφονται με μοναδική οξύδερκεια στο έργο του αγίου Νεοφύτου *Περὶ τῶν κατὰ τὴν χώραν Κύπρον σκαιῶν*. Στο ίδιο έργο καταγράφεται επίσης, με τον πιο γλαφυρό τρόπο, η κατάκτηση της Κύπρου από τον αρχηγό της μοιραίας για την Κύπρο Τρίτης Σταυροφορίας και βασιλέα των «Ἰγκλίνων» Ριχάρδο Α΄ Λεοντόκαρδο, που πλέοντας από τη μακρινή «Ἰγκλιτέρα» για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων κατέλαβε την Κύπρο νικώντας και αιχμαλωτίζοντας τον Ισαάκιο. Ο Ριχάρδος κατανοώντας τις δυσκολίες ελέγχου του νησιού πούλησε αρχικά (1191) την Κύπρο στους Ναΐτες ιππότες και ένα χρόνο αργότερα στον Γκυ ντε Λουζινιάν, έκπτωτο βασιλέα της Ιερουσαλήμ. Η δυναστεία των

Η Προσευχή του Αγίου Νεοφύτου. Τοιχογραφία στο ιερό βήμα του ναού της Εγκλειστρας του Αγίου Νεοφύτου. 1183. Εικονίζεται ο άγιος Νεόφυτος ανάμεσα σε δύο αγγέλους. Η τοιχογράφηση έγινε από το ζωγράφο Θεόδωρο Αψευδή, ενόσω ζούσε ο όσιος Νεόφυτος, με οδηγίες και επίβλεψη του ιδίου.

Λουζινιανών, που κατάγονταν από το Πονατού της Γαλλίας, θα κυβερνήσει την Κύπρο για τρεις περίπου αιώνες (1192-1489), ενώ το ευρωπαϊκό χριστιανικό κρατίδιο της Κύπρου, που ίδρυσαν, θα συνεχίσει τη ζωή του ως υπερπόντια κτήση της Βενετίας για περίπου έναν ακόμα αιώνα (1489-1571).

Μαζί με τους Λουζινιανούς εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο ευγενείς και τιτλούχοι που είχαν ξεμείνει στην Ανατολή μετά την πτώση των σταυροφοριακών θέσεων στη Συρία και την Παλαιστίνη, αποτελώντας την τάξη των ευγενών, η οποία πήρε τη θέση της βυζαντινής άρχουσας τάξης. Λίγο αργότερα η απώλεια των σταυροφοριακών λιμανιών στην ηπειρωτική ακτή ανέδειξε την Κύπρο σε μεγάλο εμπορικό κέντρο και δημιούργησε μια τάξη εμπόρων εγκαταστημένη στις παραλιακές πόλεις της Κύπρου προσδίδοντας κοσμοπολίτικο χαρακτήρα σε αυτές. Στα πολύβουα κυπριακά λιμάνια και κυρίως στην Αμμόχωστο είχαν εγκατασταθεί όχι μόνο έμποροι από τη Δύση, όπως Βενετοί, Γενουάτες, Πισανοί, αλλά και χριστιανοί από τη Συρία,

Μαρωνίτες και Αρμένιοι, που ασχολούνταν με την προώθηση προϊόντων της Ανατολής στη Δύση και αντίστροφα. Η φήμη για τα πλούτη των εμπόρων αυτών, σύμφωνα με τους χρονικογράφους και τις πληροφορίες των περιηγητών, έφθανε τα όρια του μύθου.

Η ελληνική παιδεία και τα ελληνικά γράμματα φαίνεται πως στα πρώτα χρόνια της φραγκικής κυριαρχίας γνωρίζουν παρακμή, και ο Γρηγόριος ο Κύπριος, μετέπειτα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, φεύγει από το νησί προς εξασφάλιση καλύτερης παιδείας στα ελληνικά κέντρα της Μικράς Ασίας και συγκεκριμένα στη Νίκαια. Εντελώς διαφορετική παρουσιάζεται η κατάσταση πενήντα χρόνια αργότερα μέσα από το εγκώμιο που ο βυζαντινός Νικηφόρος Γρηγοράς γράφει για το λουζινιανό βασιλέα Ούγο Δ' (1324-1359), θερμό προστάτη των γραμμάτων. Στην πνευματική κίνηση, που ανθεί την εποχή αυτή, πρωτοστατεί ο κύπριος Γεώργιος Λαπίθης, που διατηρούσε αλληλογραφία με γνωστούς βυζαντινούς λογίους. Στο περιβάλλον αυτό δρα ομάδα βιβλιογράφων με πιο γνωστό γρα-

Μεσαιωνικό εφνάλωμένο αγγείο των εργαστηρίων της Λατίθου. Εικονίζεται σιδερόφρακτος ιππότης. Τα κεραμικά εργαστήρια της Λατίθου συνέχισαν να δουλεύουν έως το καλοκαίρι του 1974, όταν οι Λατινιώτες τεχνίτες αναγκάστηκαν να τα εγκαταλείψουν και να καταφύγουν πρόσφυγες στο ελεύθερο νότιο τμήμα της Κύπρου.

Το αγγείο ανήκε άλλοτε στη συλλογή Χριστάκη Λοϊζίδη στη Μόρφου. Διασώθηκε της λεηλασίας της τουρκικής εισβολής, γιατί βρισκόταν σε έκθεση στο εξωτερικό. Σήμερα βρίσκεται στο Μουσείο του Ιδρύματος Πιερίδη.

Εικόνα του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, από το μοναστήρι του Αγίου Χρυσοστόμου στον Κουτσοβέντη, 16ος αι. Ύστερα από τη λεηλασία της εκκλησίας της μονής αγνοείται η τύχη της.

φέα το Ρωμανό Αναγνώστη.

Στο μακρύ διάστημα της φραγκοκρατίας οι Λουζινιανοί βασιλείς και οι Φράγκοι ευγενείς υιοθετούν ντόπιες συνήθειες και προσαρμόζονται στις τοπικές συνθήκες ζωής. Με το πέρασμα του χρόνου το γαλλικό Πουατού φαντάζει πολύ μακρινό και οι Γάλλοι ευγενείς αισθάνονται την Κύπρο πατρίδα τους και ταυτίζονται με τον κυπριακό χώρο και τη «γλυκεία χώρα». Κάστρα, παλάτια, γοτθικοί ναοί και λατινικά μοναστήρια σε ολόκληρη την Κύπρο μαρτυρούν το πέρασμα των Φράγκων από το νησί. Οι επιδράσεις τους είναι φανερές στην τοπική αρχιτεκτονική, στη γλώσσα, σε τοπωνύμια, συνήθειες και παραδόσεις. Κατά τη διάρκεια της μακράς βασιλείας των Λουζινιανών ο ντόπιος πληθυσμός έζησε μαζί τους τους αγώνες ενάντια στους «άθεους Αγαρηνούς» για την επιβίωση της χριστιανοσύνης στην Ανατολή, παρακολούθησε από κοντά τις ενδοοικογενειακές τους διαμάχες και υπήρξε σιωπηλός μάρτυς στις ραδιουργίες της αυλής τους. Οι παραδόσεις για τη «Ρήγαινα» συνδέθηκαν όχι μόνο με αρχαία ερείπια και μεσαιωνικά κάστρα αλλά και με τον ήρωα του ακριτικού έπους Διγενή Ακρίτα. Ιστορίες για αναμετρήσεις, μίσση και έρωτες ανάμεσά τους ίσως δεν σημαίνουν τίποτα άλλο παρά την πάλη αλλά και τη σύζευξη που συντελέστηκε στη μεσαιωνική Κύπρο ανάμεσα στο ανατολικό βυζαντινό στοιχείο από τη μια και στο δυτικοευρω-παϊκό από την άλλη.

Παράλληλη και όχι ανεξάρτητη με την ταύτιση των διαφόρων εθνικών ομάδων με τον κυπριακό χώρο είναι η αθόρυβη αλλά σταθερή κυριαρχία της ελληνικής γλώσσας σε ολόκληρη την κοινωνική διαστρωμάτωση της μεσαιωνικής Κύπρου. Όχι μόνο ο ντόπιος ελληνικός πληθυσμός και κυρίως η μεγάλη μάζα του αγροτικού πληθυσμού της υπαίθρου, μακριά από τα γραφειοκρατικά κέντρα των πόλεων, κράτησε μαζί με την ορθόδοξη πίστη του την πατροπαράδοτη γλώσσα του, αλλά και τα ελληνικά κυπριακά επιβλήθηκαν ως εκφραστικό γλωσσικό όργανο σε όλες τις εθνικές ομάδες, στην άρχουσα τάξη ακόμα και σε αυτήν ακόμα την αυλή των Λουζινιανών. Η ελληνική γλώσσα χρησιμοποιείται για τη σύνταξη διεθνών συνθηκών, οι μεσαιωνικοί νόμοι της Κύπρου και συγκεκριμένα οι Ασσίζες της αυλής της Βουργασίας μεταφράζονται στα κυπριακά ελληνικά, γαλλοκυπριακές οικογένειες συντάσσουν τις διαθήκες τους στα ελληνικά, ακόμα και λατίνοι κληρικοί είναι σύμφωνα με τους περιηγητές ελληνόφωνοι.

Ο ναός του Αγίου Ιακώβου στο Τρίκοιμο. Κτίστηκε το 14ο αιώνα και αποτελεί δείγμα βυζαντινής αρχιτεκτονικής που έχει ενσωματώσει δυτικά στοιχεία, όπως τους ορθογωνισμένους περσολίθους και τα οξυγώνια τόξα. Με την εισβολή ο ναός λεηλατήθηκε και εκλάπησαν οι εικόνες του.

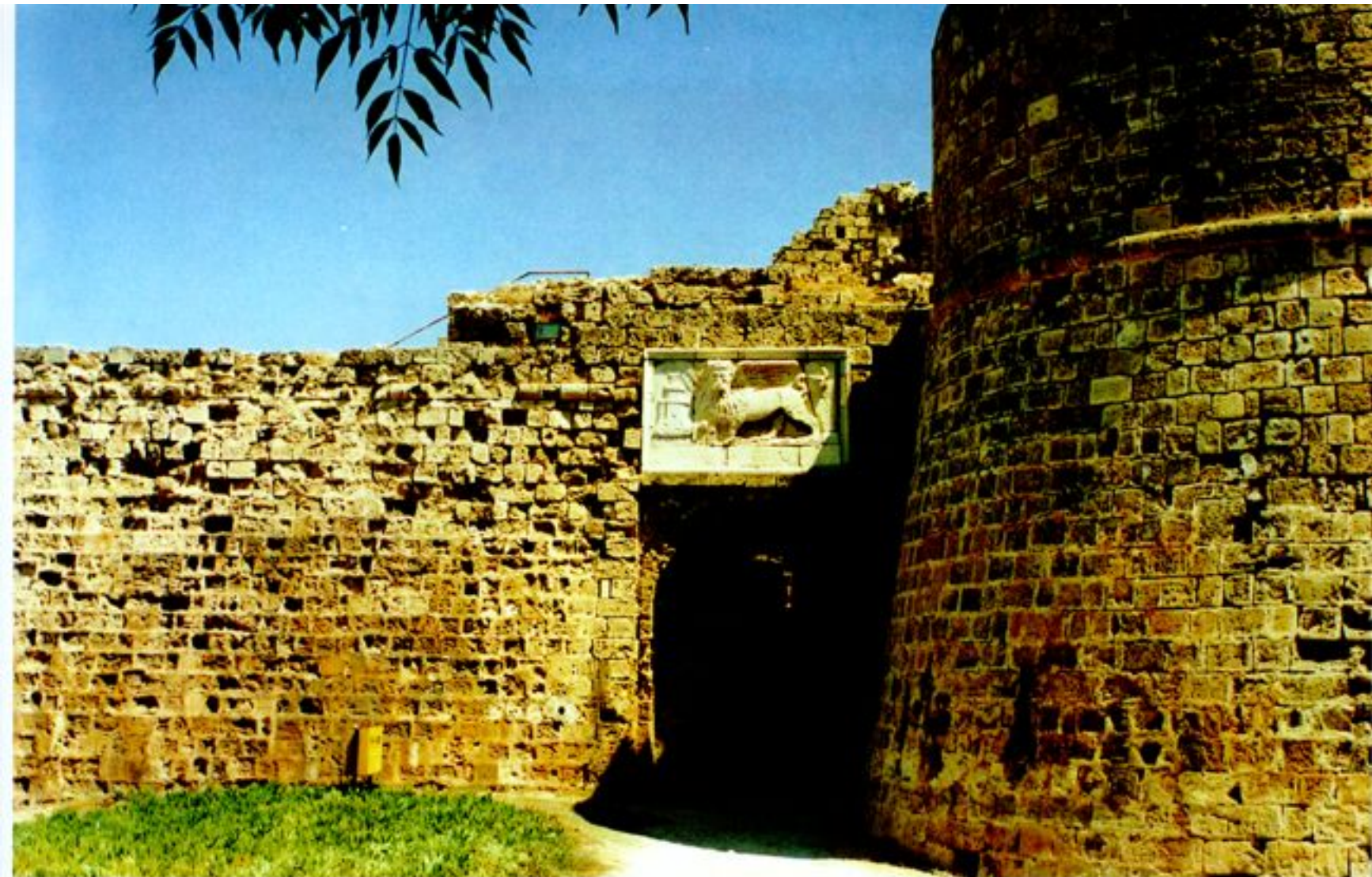
Ο ναός του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου. «Φραγκοβυζαντινός» ναός των αρχών του 16ου αιώνα, κτισμένος στα ερείπια παλαιότερων ναών. Οι κατακτητές λεηλάτησαν το ναό και έκλεψαν τις εικόνες.

Το κάστρο της Καντάρας, χτισμένο στην κορυφογραμμή του ανατολικού Πενταδακτύλου, δεσπόζει της βορειοανατολικής ακτής της Κύπρου και της πεδιάδας της Μεσαορίας. Κτίστηκε τον 11ο αιώνα, ενώ στους Φράγγιους οφείλονται μεταγενέστερες προσθήκες.

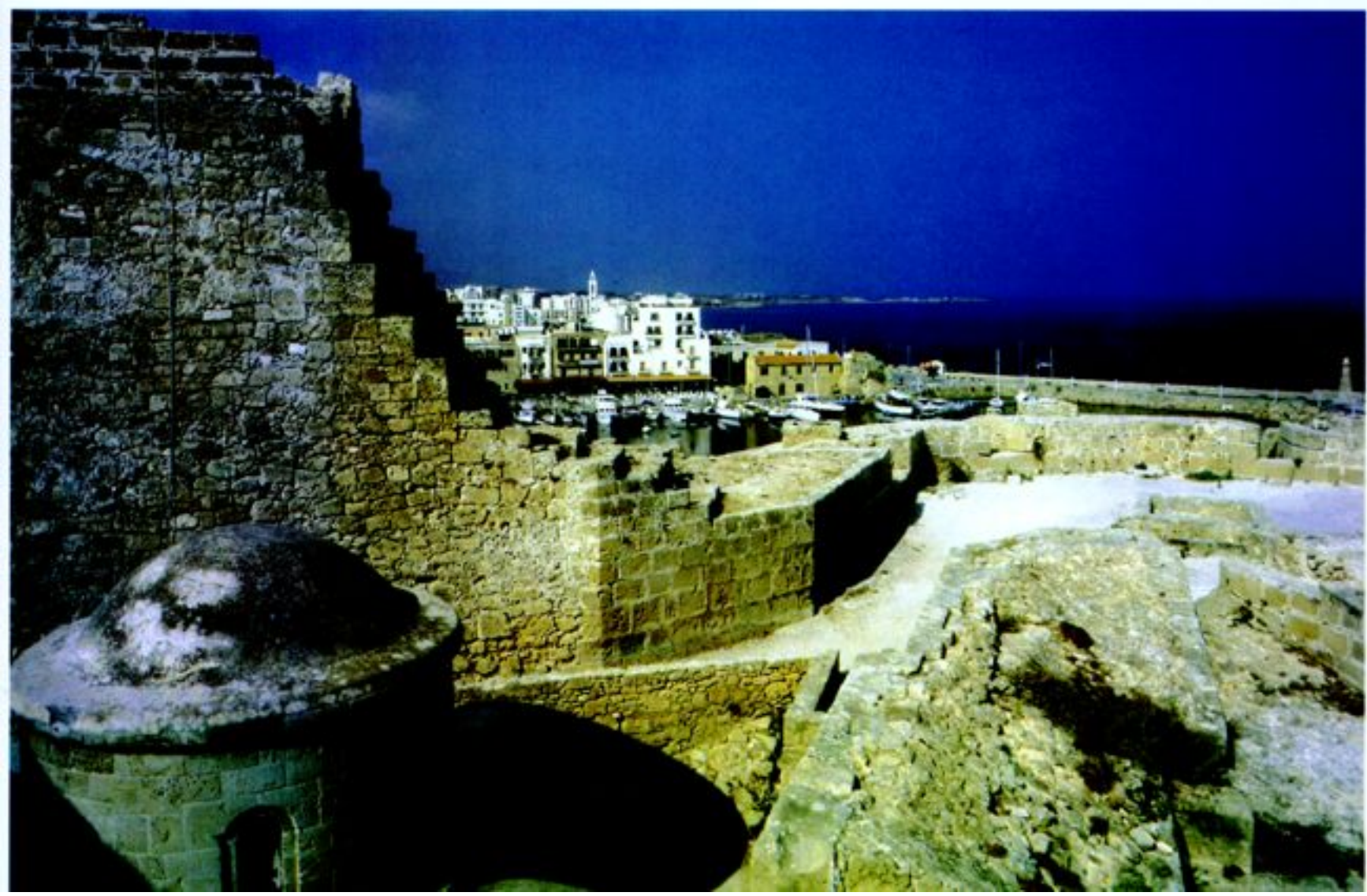

Το κάστρο του Αγίου Παράσκειου. Κτίστηκε στα τέλη του 11ου αιώνα από τον αυτοκράτορα Αλέξιο Α΄ Κομνηνό. Από την ελοχή αυτή σώζονται τμήματα του εξωτερικού περιβόλου και η εκκλησία με τα παρακείμενα κτίσματα. Το κάστρο ενισχύθηκε από τους Λουζινιανούς και έγινε το καταφύγιο της βασιλικής οικογένειάς τους. Σήμερα, επάνω στο τείχος, μετά την εισβολή, έχει τοποθετηθεί τεράστιος ανδριάντας του Ατατούρκ.

Άποψη των μεσσιωνικών τειχών της Αμμοχώστου με τον «Πύργο του Οθέλλου».

Άποψη του βορειοδυτικού πύργου του κάστρου της Κερύνειας. Στο βάθος το γραφικό λιμάνι.

Ασημένιο γρόσκο του Πέτρου Α' Λουζινιάν (1358-1369).

Ο βασιλιάς εικονίζεται ένθρονος και κρατάει ξίφος και σταυροφόρο σφαίρα με το σταυρό της Ιερουσαλήμ. Επί των ημερών του το μεσαιωνικό βασίλειο της Κύπρου έφτασε στο απόγειο της δόξας του.

Η κυπριακή μεσαιωνική ελληνική διάλεκτος όχι μόνο επικράτησε στο συνονθύλευμα των γλωσσών και λαών που είχαν έως τότε συγκεντρωθεί στην Κύπρο, αλλά υπηρέτησε ως γλωσσικό όργανο μερικά από τα πρώτα έργα της νεοελληνικής γραμματείας. Στο πρώτο μισό του 15ου αιώνα στην ελληνική κυπριακή διάλεκτο γράφεται από τον Λεόντιο Μαχαιρά η *Έξηγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου ή όποία λέγεται Κρόνακα τούτέστιν Χρονικόν*. Ο Λεόντιος Μαχαιράς εκθέτει στο χρονικό του λεπτομερώς τα σύγχρονά του γεγονότα, της περιόδου 1360-1432, ενώ κατά την παράδοση των βυζαντινών χρονικογράφων παρουσιάζει πιο συνολτικά τα παλαιότερα γεγονότα. Ο Λεόντιος Μαχαιράς, ανώτερος διπλωματικός υπάλληλος στην αυλή των Λουζινιανών, παραμένει ορθόδοξος Έλληνας Κύπριος στην καταγωγή και στη συνείδηση και εξακολουθεί κατά τη βυζαντινή παράδοση να αναγνωρίζει εν μέση φραγκοκρατία «ως αφέντη του κόσμου και βασιλέα» τον αυτοκράτορα της Κωνσταντινουπόλεως και να εκφράζεται στα «ρωμαϊκά», έστω και αν «βαρβαρίσαν» κατά τη δική του μαρτυρία. Η αγάπη του Μαχαιρά για την ιδιαίτερή του πατρίδα είναι φανερή σε όλη την εξιστόρηση των γεγονότων, λέξεις και εκφράσεις, όπως η «γλυκεία χώρα», το «νησσάκιν τούτον» κ.ά. απηχούν τη βαθιά αυτή αγάπη, την τρυφερότητα και την έγνοια του για την τύχη της.

Στα μέσα του 15ου αιώνα η παρουσία στην αυλή των Λουζινιανών της βυζαντινής πριγκίπισσας Ελένης Παλαιολογίνας, κόρης του δεσπότη του Μυστρά Θεοδώρου Παλαιολόγου, που παντρεύτηκε το 1441 τον Ιωάννη Β' Λουζινιάν και έγινε βασίλισσα της Κύπρου, ενίσχυσε την Ορθοδοξία και τη χρήση της ελληνικής γλώσσας στους κύκλους της άρχουσας

τάξης. Επιπλέον, πρόσφυγες, λαϊκοί και μοναχοί, που μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους καταφεύγουν στην Κύπρο ένεκα της *έλληνίδος γλώττης των ένοικούντων*, βρίσκουν καταφύγιο στο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου των Μαργανών στη Λευκωσία, το οποίο εξελίσσεται σε σημαντικό κέντρο καλλιέργειας των ελληνικών γραμμάτων και αντιγραφής χειρογράφων.

Κατά τη διάρκεια της βενετοκρατίας οι σχέσεις με την Ιταλία γίνονται πιο στενές, ενισχύουν την αλληλεπίδραση μεταξύ του ελληνικού και του λατινικού κόσμου και οδηγούν σπουδαστές και καλλιτέχνες από τη βενετοκρατούμενη Κύπρο στην Ιταλία. Το 16ο αιώνα οι *Ρίμες Αγάπης*, ποιήματα αποδοσμένα στα κυπριακά ελληνικά της εποχής, θα φέρουν στην Κύπρο τον πετράρχισμό προσφέροντας συνάμα στη νεοελληνική λογοτεχνία τα πρώτα λυρικά ερωτικά της ποιήματα.

Η είδηση για την άλωση της Πόλης το 1453 θα ραγίσει τις καρδιές των Ελλήνων της Κύπρου, που θρήνησαν το χαμό της Βασιλεύουσας μαζί με τον υπόλοιπο ελληνισμό. Η κατάληψη της Κύπρου το 1570-1571 από τους Οθωμανούς έθεσε την Κύπρο στην ίδια μοίρα και στο ίδιο καθεστώς με τους υπόλοιπους Έλληνες ως τμήμα του υπόδουλου ελληνισμού και μέρος του μεταβυζαντινού κόσμου. Η ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου μπόρεσε επίσημα να αποκαταστήσει τις σχέσεις της με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ενώ οι Έλληνες Κύπριοι, διατηρώντας τη βυζαντινή πολιτισμική τους ταυτότητα και βιώνοντας «το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο», μοιράστηκαν στη μακρά περίοδο της τουρκοκρατίας, μαζί με τους άλλους ομοδόξους και ομοεθνείς τους, τους θρούλους, τα οράματα και τις προσδοκίες για την ανάσταση του Γένους.